

Radoslav Katičič

Filozofska fakulteta v Zagrebu

O NOVEJŠEM RAZVOJU V RAZISKOVANJU STANDARDNE NOVOŠTOKAVŠČINE IN NJENIH ZGODOVINSKIH TEMELJEV

Preteklo je že več kakor šestdeset let, odkar se je standardna novoštokavščina povsem ustalila. Njene variantne oblike uporabljajo kot svoje standardne jezike Hrvati in Srbi, Muslimani in Črnogorci. Ta standardni jezik dobro služi njihovim potrebam, daje pa tudi trdno podlago za nadaljnji notranji razvoj; brez tega namreč noben standardni jezik ne more izpolnjevati svojih nalog. Daleč za nami je nemirni in negotovi čas njegovega nastajanja in ustaljevanja, ko so bila mnoga vprašanja o tem, kakšen naj bo, še odprta. Tako negotov položaj je danes mogoče prirediti samo umetno; in če so taki poskusi tudi motivirani s kakimi zunajjezikovnimi nameni, so rušilni za standardnost standardne novoštokavščine in načenjajo veliko kulturno dediščino vseh narodov, ki jo uporabljajo. Toda standardni jezik, ko se je zgodovinsko utrdil, nosi svojo stabilnost sam v sebi. Dejanskost njegovega obstoja in uspešnega funkcioniranja spodkopuje celo najbolj ostra prizadevanja, da se okrog njega ustvari subjektivna negotovost in da iz nje nastane nova standardizacija. Vsi taki poskusi terjajo velike napore, možnosti, da bi se posrečili, pa so vendarle majhne. Standardna novoštokavščina s svojimi variantami, s področji, na katerih se polarizirajo, z okolji, v katerih prihaja do interferiranja ali do nevtralizacije, z različnimi prehojenimi potmi v kulturni preteklosti, katerih vrednote izraža — ta standardna štokavščina je danes trdna, zgodovinsko zrasla resničnost.

Čas je, da se v razmišljanju o tem pomembnem pojavu v južnoslovanskem jezikovnem krogu in v južnovzhodni kulturni sferi odtrgamo od predstav in ocen, ki so spremljale samo standardizacijo in so v burnih spopadanjih, usodnih za narodovo usodo, včasih bolj usmerjale in mobilizirale, kakor razčlenjevale in pojasnjevale. Filologi, ki se ukvarjajo s hrvaškim ali srbskim jezikom, ne morejo kar naprej predelovati in kanonizirati akcijskih parol tistega časa. Dvigniti se morajo nad obzorje, ki je utesnjeno in enostransko usmerjeno z nekdanjimi praktičnimi potrebami in narodovimi stiskami, ob tem pa je pogojeno in pretekano s teoretičnimi pojmovanji, ki so prevladovala v jezikoslovju preteklega stoletja in ne ustrezajo več današnji stopnji zgodovinskega sopostavljanja in teoretičnega razumevanja teh pojavov. Zaradi tega ni nič nenavadnega, če se v zadnjih letih to področje filološkega raziskovanja na novo oživlja.

Namen tega članka je, da slovenski kulturni javnosti, posebej pa tistim, ki se kot strokovnjaki ali iz osebnega zanimanja ukvarjajo z vprašanji slovenskega

knjižnega jezika, prikažejo ta sodobnejša gibanja v raziskovanju standardne novoštokavščine in njenih zgodovinskih osnov, da oriše probleme, ki so v žarišču pozornosti in da pojasni dobljene rezultate. Vse to je seveda samo skica enega izmed udeležencev v teh dogodkih. Zato ni mogoče izključiti osebne perspektive niti ni mogoče doseči popolne izčrpnosti. Prepričan pa sem, da utegne biti tudi tak prispevek koristna informacija bralcem Jezika in slovstva.¹

Najprej se je občutilo, da romantična predstava o čistem ljudskem jeziku, prelitem v knjigo, ni primerna in da postaja resna ovira za jezikovno kulturo. Odkar je Hrvatsko filološko društvo začelo 1952. izdajati časopis Jezik, se je v njem vse bolj poudarjala avtonomija standardnega jezika. Prevladovati je začelo pojmovanje, da pri vprašanih jezikovnega standarda ni dovolj, če gledamo na to, »kako ljudstvo govori«, ampak da je vsaj prav toliko pomembno tudi to, »kako dobri stari pisatelji pišejo«. V razpravljanje je bil pritegnjen do tedaj slabo poznan pojem elastične stabilnosti. Ob velikih učiteljih hrvaške filologije in ustanoviteljih Društva je posebno tu pomemben delež Ljudevita Jonkeja, ki je kot praški učenec v svojih prispevkih v prvih letnikih Jezika dosledno razlagal in uporabljal praško znanost o jeziku. Ta smer se je močno okrepila, ko je 1954 začel z delom Zagrebški lingvistični krožek.

Prav v tem času je dobila srbska in jugoslovanska srbokroatistika v Novem Sadu svoje prvo središče, orientirano v sodobni deskriptivizmu, ki je bil inspiriran največ s harvardskimi poganjki praške šole in tamkajšnjo sintezo evropskih in ameriških metod. Ko so novosadski raziskovalci iskali podlogo za opis sodobnega jezika, so morali kmalu spoznati, da se tisto, kar danes pri Srbih deluje kot standardni jezik, v marsičem razlikuje od ustaljene znanosti o knjižnem jeziku. Tedaj so bili objavljeni tudi prvi rezultati iz opisa jezika, na to pa so se navezala tudi razmišljanja o vprašanih normiranju in standardizaciji. Posebej pomembna so tu dela Milke Ivić.²

Tudi med srbskimi filologi se zdaj postopoma udomačuje pojem variantne raznolikosti standardnega jezika kot izraza njegove kulturne policentričnosti. Relevantnost tega pojma za razumevanje standardne novoštokavščine so prej spoznali njihovi hrvaški kolegi. Prelomnega pomena v tem je bil sarajevski kongres jugoslovanskih slavistov leta 1965.

Vse to je ostalo v okviru težnje po objektivnem opisu in sodobnejši družbeni in kulturni podlagi knjižnega jezika, po njegovi urbanizaciji tudi v teoriji. Razvoj jezikoslovne standardologije na Hrvaškem pa je segel dlje. Ob časopisu Jezik in v Zagrebškem lingvističnem krožku, še bolj pa na Filozofski fakulteti v Zadru se je začela ob živahni menjavi pogledov izvirno graditi teorija standardnega jezika kot sociolingvističnega pojava. Razvijali so pojmovanje o njegovem razmerju do ljudskih govorov in do lastne zgodovine. Upo-

¹ Popolnejši sintetični prikaz z obsežnim bibliografskim aparatom je najti v razpravi R. Katičića, *Nešto napomena o postanku složenoga jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2.

² Prim. Milka Ivić, *Jedno poredjenje Vukovog jezika z našim današnjim književnim jezikom*, Zbornik za filologiju i lingvistiku I (1975), 114—126; *Današnji aspekti proučavanja srbskohrvatskog književnog jezika*, Zbornik za filologiju 4—5 (1961-62), 110—116; *Problem norme u književnom jeziku*, Književnost i jezik 12 (1965), zv. 3, 13—20 — Jezik 13 (1965-66), 1, 1—7.

V isti tematski krog spadajo tudi prispevki konservativnejšega beogradskega kroga: M. Stevanović, *Jezik u Vukovu delu i savremeni srpskohrvatski književni jezik*, Južnoslavenski filolog 6 (1963-64), 1—2, 73—150; M. Pešikan, *Naš književni jezik na sto godina poslije Vuka*, Beograd 1970.

števati se je začela relevantnost kulturnih dejavnikov; standardno novoštokavščino so opazovali v sklopu splošne (svetovne) problematike standardnih jezikov, in to ne le v zvezi z že zdavnaj rešenimi in stabilnimi položaji v razvitem svetu, ampak tudi v zvezi z odprtimi problemi nerazvitega sveta. Tako je bilo izdelano pojmovno izhodišče, ki omogoča globalno razmišljanje o vprašanih standardnega jezika, upošteva ves svet in njegov zgodovinski razvoj, tako da se v razmišljanja priteguje tudi posebna narava knjižnega in standardnega jezika glede na njemu lasten način obstajanja. Osebni prispevek Dalibora Brozovića³ tu daleč presega vse, kar je bilo v tem storjenega. Brozović je položil temelje eksaktni sociolingvistični klasifikaciji idiomov. Pokazal je, kakšno mesto med njimi zavzema standardni jezik in kakšno je njegovo razmerje do pojma jezik, utemeljenega z genetičnim primerjalnim jezikoslovjem. Tu je dobil svoje mesto tudi pojem variante, ki pripada pojavnemu področju standardnega jezika, medtem ko pripadajo govori in narečja primerjalnemu jezikoslovju. Brozović je položil tudi temelje novi disciplini, ki ni niti genetična niti tipološka, marveč primerja standardne jezike po razločevalnih lastnostih njihove standardnosti. Dal je tudi sociološko interpretacijo teh pojmov in obdelal zvezo med rastjo knjižnega jezika vse do njegove polne standardne oblike in zgodovinskega razvoja v posameznih narodovih skupnostih. Njegov pristop k teoriji standardnega jezika in vzorci njene uporabe, ki jih je do sedaj prikazal, so plodna novost ne samo v jugoslovanskem, marveč tudi v svetovnem okviru.

Tako je postalo do kraja jasno, da je novoštokavsko narečje v sestavu južnoslovenskega srbskega ali hrvaškega (srbskohrvaškega) jezika eno, standardna novoštokavščina s svojo variantno raznolikostjo pa nekaj povsem drugega. Zanja niso odločilne samo narečne posebnosti, marveč ves proces standardizacije in starejši razvoj knjižnega jezika. Pokazalo se je, da je za raziskovanje in razumevanje standardnega jezika pomembna slovstvena zgodovina. Pri tem so se odprla presenetljiva obzorja, nova in zanimiva, ker peljejo h globljemu razumevanju standardne novoštokavščine. Raziskave so krenile po novih poteh.

Vkoreninjena pojmovanja v marsičem niso ustrezala. Najšibkejši točki sta bili dve vprašanji, obe posebej pomembni prav za hrvaško filologijo. Prvo je razmerje standardne novoštokavščine, kakor jo uporabljajo Hrvati, do drugih hrvaških narečij, drugo pa je njeno razmerje do starejše hrvaške književnosti. Filologi, pa tudi širša javnost, so čutili, da je tu treba odgovoriti še na številna vprašanja, ki jih tradicionalna jezikoslovna šola sploh ne postavlja.

Pregledovanje ustaljenih pogledov se je začelo s poglobljenim preučevanjem začetkov novoštokavskega standarda pri Srbih in Hrvatih. O tem je obstajalo zelo določeno spoznanje: novoštokavščino je kot standardni jezik kodificiral Vuk Stefanović Karadžić, jo vpeljal pri Srbih in zanjo priredil tradicionalno cirilico, pri Hrvatih pa jo je vpeljal Ljudevit Gaj in pri tem preuredil do tedaj kaotično latinico. »Vuk in Gaj«, to je bila krilatica, kadar naj bi se spomnili na junaka začetnika.

³ Prim D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1970; *O mjestu, položaju i mjeri za književnost malih naroda na malim jezicima*, *Kritika* 16 (1971) 4—16; *O tipologiji supstandardnih interdijalektskih idioma u slovenskom jezičnom svijetu* — *Govornite formi i slovenskite literaturni jezici*, *Materijali od vtoroto zasedanje na meġunarodnata komisija na slovenskite literaturni jezici*, Skopje, Makedonska akademija, 1973, 31—68. V ta tematski krog spada tudi R. Katičić, *Identitet jezika*, *Suvremena lingvistika* 5—6 (1972), 5—14; H. Kuna, *Istorija literarnog (književnog) jezika — standardni jezik, njegova istorija i predstandardni idiomii*. *Izraz* 10 (1974), 421—430.

Nobenega dvoma ni, da sta ta dva velika sodobnika vsak posebej odigrala posebno pomembno vlogo v razvoju, ki je standardno novoštokavščino napravil za to, kar danes je. Pa je bilo vendar mogoče zaslutiti, da krilatica »Vuk in Gaj« prej megli pogled, kakor da bi ga bistrila. Zaradi tega je postalo pregledovanje njene vsebine in pomena predmet stalnega razmišljanja in številnih pogovorov. Toda nova spoznanja so le počasi dozorevala. Ljudevit Jonke je postavil temelje natančnejšemu in bolj pozornemu zgodovinskemu pristopu. Njegove študije so vsem prikazale razvoj knjižnega jezika pri Hrvatih v drugi polovici XIX. stoletja.⁴ Sedaj se je v jasni luči pokazalo, kar je bilo poprej zamegljeno in nekako pozabljeno, da namreč z Gajevo reformo hrvaška standardna novoštokavščina še ni dobila svoje današnje oblike. Že zagrebška filološka šola jo je v duhu izročila ilirskega gibanja razvijala v nekoliko drugačnem duhu, šele nova reforma v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, tako imenovana zmaga hrvaških vukovcev, pa je dala jezikovnemu standardu današnjo obliko. Šele tedaj je Karadžićeva kodifikacija postala odločilna tudi za Hrvate. Šele na poslednji stopnji standardizacije hrvaškega knjižnega jezika sta dala Karadžićev in Daničićev izbor besedil podlago za njena merila. Čeprav sta bila Karadžić in Gaj sodobnika, njuna vloga pri razvoju hrvaškega novoštokavskega standarda ni vzporedna, marveč zapovrstna. Pri Srbih pa je Karadžić očitno na začetku.

Dalibor Brozović je skušal vlogo Karadžića kot tvorca standardne novoštokavščine postaviti v zgodovinsko perspektivo in ji določiti koordinate. Prepričljivo je pokazal, zakaj so Srbi in Hrvati, vsak zase, iz objektivnih razlogov našli v novoštokavski narečni podlagi najprimernejšo rešitev za svoj standardni jezik in kako se je novoštokavski folklorni koine, če je bil še tako slabo razvit knjižni jezik, edini ponujal za izhodišče, na katerega se je tak standardni jezik lahko oprl. Prav brez primere je Karadžićeva veličina tudi v tem, da je uvidel nujno, da se opusti vse pismeno izročilo in vse, s čimer so razpolagali izobraženci v njegovem ljudstvu, da se začne od civilizacijsko povsem neprimerne folklorne koine — in da se je brezkompromisno držal te smeri. V naravi takšne akcije je bilo tudi to, da je nujno zlo prikazoval kot najvišjo vrednoto. Njegovo resnično veličino pa lahko ocenimo šele, če vemo, kako slabo je bilo to nujno zlo in kako velika je morala biti pravzaprav žrtev. Če tega ni mogoče dojeti, ostaja standardna novoštokavščina v senci tistega duhovnega napora, ki je bil potreben za njeno uvedbo, zoper vse civilizacijske silnice in kljub globlji kulturni ukoreninjenosti. Taka pojmovanja potem ovirajo, da bi na današnji standard gledali kot na kulturno in civilizacijsko orodje in da bi razumeli njegovo naravo in funkcijo.⁵

Pregledovanje prave zgodovinske vloge Ljudevita Gaja pri ustvarjanju današnjega novoštokavskega hrvaškega standarda je dalo še bolj daljnosežne ugotovitve. Pri pazljivejšem preiskovanju se je pokazalo, da v čisto jezikovnem smislu ilirsko gibanje ni odigralo tako revolucionarne in prevratne vloge, kakor se je navadno mislilo. Za knjižni jezik je Gaj storil dvoje: reformiral je latinično grafijo in pri Hrvatih pretrgal dvojnost knjižnega jezika. Oboje je pomembno, vsako zase je dovolj za trajen spomin, čeprav ne eno ne drugo ne pomeni ute-

⁴ Prim. Lj. Jonke, *Veberove zasluge za naš književni jezik*, Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb, 309 (1965), 33—80; *Književni jezik u teoriji i praksi*. Drugo, prošireno izdanje, Zagreb, znanje, 1965; *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, Matica hrvatska, 1971.

⁵ Prim. D. Brozović, *Standardni jezik*, str. 85—118.

meljevanja novega standardnega jezika. In prav s te strani se Gaj po krivici omenja v eni sapi s Karadžićem. Njuna vloga je bila v bistvu različna.

Ilirci in za njimi zagrebška šola so bili tako do narečnega blaga kakor tudi do slovenskega jezika v povsem drugačnem razmerju kot končni utemeljitelji standardnega jezika v devetdesetih letih. Bili so odprti na vse strani in sprejemanje novoštokavščine kot podlage standarda jim ni pomenilo popolnega zapostavljanja in ignoriranja drugih hrvaških narečij, pa tudi ne popolnega pretrganja vezi s slovenščino.

Če pa ilirci niso postavili temeljev hrvaškemu novoštokavskemu standardu, ampak so mu samo razširili področje in reformirali pisavo, potem je treba začetke tega standardnega jezika iskati v predilirski, tako imenovani starejši hrvaški književnosti. Tako sta bili v novi luči konkretno in plodno postavljeni dve temeljni vprašanji: razmerje do narečij in razmerje do starejše književnosti.

Reforma latinične pisave se zares ne more razumeti kot utemeljevanje novega standardnega jezika. Nikomur ni prišlo na misel, da bi vpeljavo Gajeve latinice pri Slovencih imel za začetke njihovega standardnega jezika. Zanj vemo, da je bil utemeljen že v reformaciji. Za hrvaški novoštokavski standard bo zato vsaka natančnejša analiza pokazala, da so ilirci nadaljevali tisto, na kar so naleteli. Tako je bilo treba natančneje pregledati ta položaj.

V luči krilatice o »Vuku in Gaju« kot ustanoviteljih in pojmovanju ilirizma kot začetka hrvaškega jezikovnega standarda je predilirski hrvaška književnost v jezikovnem pogledu postala neka vrsta Stare zaveze: napovedovala naj bi jezikovno izpolnitev, ki da bo prišla, in opazovali so jo kot senco, ki jo meče njeno vstajenje. Merili so jo z merami, ki niso izhajale iz njenega položaja in iz njenega razvoja, marveč iz znanosti o knjižnem jeziku nekega kasnejšega časa. Starejša književnost je bila tako ne samo odmaknjena od življenja, marveč je bila tudi izločena iz raziskovanja njegove zgodovine. S tem pa se je izgubila prava perspektiva tudi za njeno zgodovino, in to ne samo jezikovno, ampak tudi za slovstveno v ožjem pomenu te besede. Tako je postala tujek, področje erudita, brez tesnejše povezave z jezikovno in slovstveno izobrazbo. Njen položaj v šolskih programih, pod pritiskom te logike pa do neke mere tudi na univerzi, zvesto odseva prav takšna pojmovanja.

Iz takšne perspektive so se potem enostransko poudarjale nekatere jezikovne lastnosti predilirske hrvaške književnosti in nekaterih njenih razvojnih usmeritev preprosto niso spoznali. Nenehno so ji očitali, da ljudski jezik v njej ni dovolj čist, kakor da osamosvojenost od tega jezika ni temeljna lastnost vsakega knjižnega, posebej še standardnega jezika. Enostransko so poudarjali njeno pokrajinsko raztrganost, zanemarjali pa so prvine celovitosti in naravnosti v prežemanje in povezovanje, ker so kot merilo postavili tisto stopnjo enotnosti, ki jo je uresničilo šele ilirsko gibanje. Poudarjali so narečno raznovrstnost predilirskega knjižnega jezika, kakor da se kulturna in civilizacijska nadstavba, bistvena za knjižni jezik, ni razvijala tudi prek narečnih meja. Tako prave narave hrvaškega knjižnega koinéja ni bilo mogoče spoznati. A vendar je čakovsko-štokavsko, čakavsko-kajkavsko in kajkavsko-štokavsko sožitje na posameznih območjih in v posameznih obdobjih značilna razvojna lastnost hrvaškega knjižnega jezika, samo treba je to pozorno pogledati. Absolutiziranje narečne pod-

lage kot določila knjižnega jezika je raziskovalce odvracalo od pozornosti na močne prvine celovitosti in enotnosti v leksikalnem, frazeološkem in slogovnem razvoju knjižnega jezika.

Pa tudi latinična pisava se je prikazovala, kakor da je bila pred prepородom povsem kaotična, neizenačena, improvizirana in samovoljna, tako rekoč neuporabna, »norišnica«, kakor mi je neka kolegica opisala vtis, ki ga je dobila med študijem. Tako pojmovanje verjetno pomaga povečati in utrditi današnje stanje v pisavi, kolikor je to še potrebno, prav gotovo pa ne najde prave podobe stanja, na katero je naletelo ilirsko gibanje. Potem ko je latinica v ostri konkurenci z glagolico in cirilico v osemnajstem stoletju končno ostala sama kot hrvaška pisava, je že močno težila v izpopolnitev in izenačenje. Ostali sta samo še dve območji, severno in južno, pa tudi ti dve sta se približevali v opisani smeri. Gajeva reforma je pretrgala organski razvoj, peljala je v rešitev po nagli poti in ga pospešeno uresničila na podlagi, ki ni bila tradicionalna. Posledice so prinašale obilen sad. Toda to ne pomeni, da tudi na tradicionalni podlagi razvoj ni potekal v isti smeri in da na tej poti ni več pošteno napredoval.⁶

Ilirsko gibanje, naj je še tako usodno pomembno za rojstvo sodobnega hrvaškega naroda, kakršen je danes, v standardnem jeziku ni pomenilo novega začetka, marveč je nadaljevalo in razširilo nekaj, kar je že obstajalo in funkcioniralo. Zato je bilo treba natančneje pregledati položaj, ki ga je ilirizem v tem našel. To je pomenilo postaviti v središče pozornosti zadnje razdobje »starega slovstva«, ki je bilo posebej zanemarjeno, ker so njegove estetske vrednote brez dvoma manjše od tistih iz šestnajstega in iz začetka sedemnajstega stoletja in so ga zato imeli za čas pešanja in upada. Ko so začeli nanj gledati kot na podlago prepороda, se je pokazalo v novi luči: pokazalo se je, da velika narečna raznovrstnost in pokrajinska zaprtost sploh ni značilna za to slovstvo. Težnje po izenačenju in razvoj v smeri izdelanega standardnega jezika so že veliko napredovale. Zveze med hrvaškimi deželami so bile globoke in žive. V rabi je bil celo jezikovni standard, vendar ne eden, ampak dva. Eden bolj razvit, čeprav manjšinski, na kajkavski narečni podlagi v treh župnijah civilne Hrvaške (to je v zagrebški, varaždinski in križevski) in drugi na novoštokavski narečni podlagi na ostalem, večinskem območju hrvaškega naroda. Književni jezik s čakavsko podlago se je že umaknil pred novoštokavščino. Kajkavski standardni jezik je

⁶ Prim. v zvezi s temi vprašanji: J. Vončina, *Ozaljski jezično-književni krug*, Radovi zavoda za slavensku filologiju, Zagreb, 10 (1968), 195—205; *Traganja hvarskog kruga*, Croatica 2 (1971), 101—133; *O kontinuitetu hrvatskog književnog jezika od 15. do 18. stoljeća*, Prilozi za VII. međunarodni kongres slavista u Warszawi, Zagreb, Liber, 1973, 165—177; *Leksikografski rad Ivana Belostenca*, Ivan Belostenec *Gazophylacum* II, Liber-mladost, 1973, str. III—XLVII; M. Moguš—J. Vončina, *Latinica u Hrvata*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb, 11 (1969), 61—81; M. Moguš, *Odnos iliraca prema kontinuitetu hrvatskega književnog jezika*, Prilozi za VII. međunarodni kongres slavista u Warszawi, Zagreb, Liber 1973, 99—102; D. Malić, *Počeci hrvatskog književnog jezika*, Prilozi za VII. međunarodni kongres slavista u Warszawi, Zagreb, Liber, 1973, 83—88; T. Ladan, *Hrvatska književna koiné*, *Kritika* 17 (1971) 178—189; R. Katičić, *Opseg povijesti hrvatskoga jezika*, *Hrvatski znanstveni zbornik* 1 (1971), 27—42; *Slavonski pabirci*, *Kritika* 17 (1971), 280—291. Za osemnajsto in devetnaesto stoletje so posebej pomembna dela Zlatka Vince, neutrudnoga raziskovalca, ki je zbral velikansko, doslej neznano ali slabo poznano konkretno gradivo. Ta dela so tako številna, da na tem mestu ni mogoče naštetati niti najpomembnejših. Zato se moramo zadovoljiti z nekoliko zgledi. Sintetično Vincejevo delo o teh vprašanjih je že v tisku pri zagrebškem Libru, zato lahko upamo, da bodo njegovi rezultati kmalu bolj pristopni. Za sedaj prim. Z. Vince, *Pravopisno-jezična previranja u sjevernoj Dalmaciji 1860. I*, Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru, 8 (1961), 263—294; *Književni jezik u Hrvatskoj u historijskoj perspektivi 19. stoljeća i u suvremenom dometu*, *Zbornik radova I. Znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek 1970, 772—810; *Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. st.*, *Forum* 1971, 3, 541—588; *Udio Slavonije i Dalmacije u oblikovanju hrvatskog književnog jezika*, Prilozi za VII. međunarodni kongres slavista u Warszawi, Zagreb, Liber, 1973, 143—163. Glej tudi bibliografijo, omenjeno v op. 1.

bil bolj razvit. Imel je daljšo zgodovino, njegovi začetki segajo celo v sedemnajsto stoletje, in je bil bolj vklopljen v evropsko kulturo in civilizacijo tistega časa. Novoštokavski standardni jezik je bil manj razvit, izraziteje se je začel razvijati šele v polovici osemnajstega stoletja in se še ni bil tako dobro zrasel z mednarodno civilizacijo Evrope svojega časa. To je bilo še vedno grobo in nekoliko nespretno prizadevanje. Značilna pisca tega standarda sta Kačić in Reljković (v Satiru). Kakor mnoge njune sodobnike lahko tudi njiju razumemo samo kot pionirja novejšje hrvaške književnosti, ne pa kot epigona starejše.

Ta novoštokavski knjižni jezik z veliko stopnjo izenačenosti so uporabljali v Slavoniji, Bosni, Hercegovini in Dalmaciji. Imel je značilnosti standardnega jezika na začetku svojega razvoja in se od današnjega hrvaškega standarda ne razlikuje bolj, kakor se tudi sicer oblike evropskih standardnih jezikov osemnajstega stoletja razlikujejo od današnjih. Izgovor tega jezika je po večini ikavski in le v manjšem delu ijekavski; te dvojnosti pa ni premagal niti ilirizem, in tako je ijekavski izgovor prevladal v hrvaškem standardu šele v drugi polovici devetnajstega stoletja. V srbskem standardu pa je ekavsko-ikavska dvojnost ostala do danes.

Naj je bil ta predilirski štokavski standard še tako slabo razvit, omogočil je književno komunikacijo v širokem prostoru. Vse bolj so ga uporabljali v upravi, vanj je bil preveden kazenski zakon Jožefa II., uporabljali so ga na sodišču, vanj je bila prevedena cela Biblija. Vse večji je bil tudi njegov vpliv na kajkavski standard.

Ves ta jezikovni razvoj je bil povezan z razmerami, ki so se bile v osemnajstem stoletju bistveno spremenile. Pod Marijo Terezijo in Jožefom II. je začel tudi v naše kraje prodirati evropski napredek. Narodi so si morali izdelati inštrumentarij, s katerim se bodo pridružili moderni Evropi, ali pa se pretopiti v druge etnične skupine in propasti. Tudi francoska oblast je v nekaterih hrvaških krajih posplošila takšno razvojno pot. Moči, na katere se je oprlo ilirsko gibanje, so dozorele v desetletjih pred gibanjem. Intuicija Ljudevita Gaja in občutljivost njegovih sodelavcev, vse to je pomagalo videti znamenja časa. Hrvaška se je bila premaknila, treba jo je bilo prepeljati v preporod.

Gajeva veličina je bila med drugim tudi v tem, da je razumel, da je treba manjšinski standard, naj je še tako razvit, brez obotavljanja žrtvovati večinskemu. Preseneča pa, kako naglo in kako z lahkoto se je to zgodilo. Iz tega je videti, kako je bilo vse to dozorelo. Kajkavski knjižni jezik se je od začetka odlikoval po svoji odprtosti za čakavske in štokavske vplive. V vsem svojem času je bil obrnjen k vsej hrvaški književnosti. Vendar ne samo prek knjig, tudi raz prižnico in s cerkvenimi pesmimi je že od srednjega veka primorski knjižni izraz prodiral do Drave in Mure. In sploh ni naključje, da so se Hrvati kajkavci tako lahko oprijeli štokavskega ilirizma, medtem ko je Slovencem ostal tuj. To ni toliko v zvezi z vprašanji o genetični pripadnosti hrvaškega kajkavskega narečja, kolikor s trajnimi kulturnimi in knjižnimi tokovi, ki so Hrvate kajkavce vezali z ostalim narodovim telesom, kljub vsem mejam in bojiščem.

Zagreb in kajkavska Hrvaška sta dobila v ilirizmu nov standardni jezik. Zanju je bil pretrgan organski razvoj in kontinuiteta izročila. Iz njune perspektive se zares lahko zdi, kakor da je Gaj vpeljal nov knjižni jezik in položil temelje da-

našnjemu standardu. Toda ta perspektiva ni perspektiva cele Hrvaške niti hrvaškega ljudstva kot celote, z njeno pomočjo je mogoče razumeti njih razvoj v smeri sodobne emancipacije.

In na tem področju je Dalibor Brozović opravil odločilen preboj (odločilno delo). Dal je argumente za odločilno prevrednotenje Ljudevita Gaja in ilirskega gibanja v zgodovini novoštokavskega jezikovnega standarda. Pokazal je, da je treba njegove začetke iskati sredi osemnajstega stoletja in da je bil razvoj dolg in nepretrgan proces, ki je bil nazadnje končan šele v prvih letih našega stoletja.⁷

Četudi je Brozovičeva ocena jezikovne vloge hrvaškega preporeda za našo filološko javnost nova in je do nje prišlo z dolgotrajnim in vztrajnim poglobljanjem v ta predmet, tako rekoč korak za korakom, je treba spomniti, da je do enake ugotovitve že prej prišel Matija Murko in dvakrat izrekel to misel.⁸ Vendar je bila naša filologija pod močnim vplivom globoko zakoreninjenih pojmovanj in predstav, da se sploh ni ozirala na te prispevke velikega slavista. Tako je bilo treba ponovno spoznati že spoznano.

Razvoj novoštokavskega standarda se tudi sredi osemnajstega stoletja ni začel brez starejšega temelja. Navezal se je na tedaj že sto let staro izročilo ljudskega knjižnega jezika, ki izvira iz protireformacije, pa je v posebnih razmerah hrvaškega ljudstva pod turško oblastjo preseglo svojo prvotno, povsem cerkveno vlogo. Ta ljudski štokavski knjižni jezik je imel tri glavne izvire: hrvaško srednjeveško, dubrovniško renesančno književnost in novoštokavski folklorni koine. Ta jezik ni bil standarden in je v marsičem zrcalil pisanost krajevnih govorov. Bil pa je trdno vpet v celoto hrvaškega knjižnega jezika, namenjen je bil širokim plastem bralcev (visoke naklade in številne izdaje kažejo, da je v tem tudi uspeval), v njem je bila načeta problematika, ki so jo v podobni književnosti gojili tudi drugje po svetu, v svojem razvoju pa se je vse bolj izenačeval v novoštokavskem duhu. V novih razmerah razsvetljevanja je iz njega zrasel novoštokavski hrvaški standardni jezik.

Že od začetka se ta ljudski štokavski knjižni jezik bistveno razlikuje od hrvaških pokrajinskih knjižnih jezikov 16. stoletja. Toda tudi ti, naj so bili še tako različni in neprimerni za temelj standardnemu jeziku, se vendarle kažejo kot sadovi strnjenege prizadevanja za izgrajevanje knjižnega jezika. To ni povezano samo z dejstvom, da pokrajinske književnosti nikoli niso povsem izgubile medsebojne zveze, kljub naravnost katastrofalno težkim razmeram, temveč še veliko bolj s hrvaško srednjeveško književnostjo, ki jim je bila vsem za podlago. Njen

⁷ Prim. D. Brozović, *Standardni jezik*, s. 127—158; *Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskom svijetu XVIII. stoljeća*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 11 (1972/73), 17-35; *Uloga bosanskohercegovačkih Iranjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture — od Divkovića do Ira Grge Martića*, Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavanskih književnosti u Sarajevu 2 (1973), 35—53. — R. Katičić, *Slavonski pabirci*, *Kritika* 17 (1971), 280—291. Zelo pomembni so na tem področju tudi prispevki iz Sarajeva, Prim. H. Kuna, *Štokavski u funkciji literarnog i standardnog jezika na kajkavskoj jezičnoj teritoriji (kulturno-historijska analiza)*, *Književni jezik* 1—2 (1972), 22—36; *Udio Iranjevačke književnosti XVIII. vijeka u stvaranju literarnog jezika zapadnog srpskohrvatskog područja*, *Književni jezik* 3—4 (1972), 41—61; *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, Sarajevo, Svjetlost, 1974, str. 107—121 in sl. primeri.

⁸ Prim. M. Murko, *O predchudcich ilyirismu*, *Nové Atheneum* 2 (1920), 3, 97—102; *Početek edinstvenega književnega jezika Hrvatov in Srboov*, *Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courteney*, Kraków 1921, 116—124. Prvi članek je preveden v slovenščino, drugi ponovno natisnjen v M. Murko, *Izbrano delo*, Ljubljana, Slovenska Matica 1962, 63—75 in 193—199.

izraz je bil v osnovi hrvaška redakcija cerkvenoslovanškega, toda zunaj liturgije je ljudski jezik v njem tako zelo prevladal, da se je na njegovi podlagi razvil nižnji jezik s številnimi prvinami cerkvene slovanščine, pod najmočnejšim vplivom čakavskega govora, odprt pa tudi štokavskemu in kajkavskemu.⁹

Ta srednjeveška književnost je napisana v treh pisavah: v glagolici, zahodni cirilici (bosančici) in latinici. Njena besedila so prepisovali in širili po vsem hrvaškem območju. Njen jezik se je prilagajal barvi krajevnih govorov, pri tem pa niso bili niti izbrisani sledovi stare cerkvene slovanščine niti tistih narečnih redakcij, ki so poprej vplivale na oblikovanje besedila. Ker je bilo središče te književnosti čakavsko, je tudi v besedilih, redigiranih zunaj čakavskega območja, navadno najti čakavizme. Knjižni jezik je bil glede slovarja, frazeologije in stilistike enoten, kolikor je knjižni jezik takega tipa sploh lahko, in odprt za vplive z vsega območja. V tem najstarejšem obdobju je hrvaški knjižni koine najbolj konkretno navzoč. Tu se najbolj jasno vidi, kako sprememba narečnih lastnosti v hrvaških razmerah ne pomeni tudi spremembe knjižnega jezika. Standardni jezik seveda ne omogoča takšne svobode. Tu je bil izbran strogo novoštokavski govor z ijekavskim izgovorom. Toda slovar, frazeologija in stilistika hrvaškega koine so ostali relevantni tudi za standardni jezik.¹⁰

Razvoj knjižnega jezika pri Srbih je bil bolj preprost. Zato je bilo lažje pregledati njegovo pot: od srednjeveške književnosti in srbske redakcije cerkvene slovanščine prek vse močnejšega vpliva ljudske štokavščine v njej do ustavljanja in ohranitve njenega obstajanja pod turško oblastjo do novih spodbud v osemnajstem stoletju na Ogrskem in v vzhodni Slavoniji pa jezikovnih omahovanj (ruskoslovanških, slovanosrbskih) do Vuka Stefanovića Karadžića in njegove »vojске za srbski jezik in pravopis«. S tem je bil utemeljen srbski standardni jezik na strogo novoštokavski osnovi, stiliziran po predlogi novoštokavskega folklornega koine. Ta koine pa je bil pomemben vir tudi pri stilizaciji ljudskega hrvaškega štokavskega jezika v sedemnajstem stoletju in zgodnjega novoštokavskega standarda v osemnajstem stoletju. Tako je z zmago Karadžićeve reforme standardna novoštokavščina dobila svoj današnji obseg in položaj kot knjižni jezik Hrvatov in Srbov, seveda pa se je povsem razumljivo raztegnila tudi na Črnogorci in Muslimane, ki so vsi štokavci, čeprav niso vsi novoštokavci. Njena variantna razcepljenost je naravna posledica teh dveh zgodovinskih procesov, v katerih je nastala, in kulturnih vrednot, ki sta jih ustvarila.

V zgodovini srbskega knjižnega jezika ni bilo treba veliko na novo pregledati. Osnovna dejstva so bila tu že dolgo jasna. Samo z današnjega stališča, z izkušnjo in občutljivostjo našega časa je bilo treba nakazati najpomembnejše in poudariti zveze. Med tistimi, ki so k temu prispevali, se posebej odlikuje Pavle Ivić.¹¹

⁹ Prim. E. Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole 1 (1973), 25–66; *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. in 16. stoljeća* (Prilog istraživanja kontinuiteta hrvatskog književnog jezika), *Croatica* 5 (1973), 169–245.

¹⁰ Za prvo sintezo na vsej časovni navpičnici prim. D. Brozović, *O ulozu Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 9, Zagreb, 1973, str. 35–63. Prim. tudi opombo 1.

¹¹ Prim. I. Popović, *Geschichte der Serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1960; M. Stevanović, *Srpskohrvatski jezik*, 2. izd., Beograd, Naučno delo, 1970, str. 7–64; P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd, Srpska književna zadruga, 1971. Ivić je dal moderno in dobro utemeljeno sintezo srbskega razvoja. V svoji knjigi je zajel tudi hrvaški jezik, vendar ga je umel slabše prikazati kot srbskega.

Toda v luči novih spoznanj o zgodovini hrvaškega knjižnega jezika se tudi srbski razvoj kaže nekoliko drugače, kakor smo bili navajeni misliti. In tu se kaže pomembnost in prelomni pomen osemnajstega stoletja. Tedaj se namreč pri Srbih pretrga organski razvoj tradicionalnega knjižnega jezika. K temu je veliko prispevala vpeljava ruskoslovanskega jezika, čeprav so želeli s tem izročilo okrepiti in obraniti.

Slovanosrbski ni bil tradicionalni knjižni jezik, temveč poskus ustvariti standardni jezik, kakor bi kar najbolj ustrezal srbskemu prebivalstvu v Vojvodini. Toda tak standardni jezik ni ustrezal vsemu narodu. S stališča celote je Karadžičeva zasnova dosti bolj ustrezala in je tudi zmagala. Torej ni mogoče reči, da je Karadžić svoj titanski boj bojeval s tradicionalnim srbskim knjižnim jezikom. Upirali so se mu zagovorniki drugačnega modernega standarda, veliko bolj odprtega tradicionalnim prvinam, veliko manj doslednega v sprejemanju ljudske novoštokavske podlage.

Sredi devetnajstega stoletja je Karadžić utemeljil novoštokavski standardni jezik pri Srbih. Svojo končno obliko pa je dobil ta standard šele v začetku našega stoletja pod spontanim vplivom beograjskega izobraženega govora ter dogmatičnega sloga dobrih piscev. Teoretik in gramatik tega standarda je bil Aleksandar Belić.

Tudi pri Srbih je bilo ustvarjanje standardnega jezika v osemnajstem stoletju že dolgo na dnevnem redu. Vendar je bil ta razvoj pri Hrvatih počasen in kontinuiran, razvojna smer se mu je oblikovala počasi, pri Srbih pa je bil nagel, silovit in pretrgan. Začel se je v eni smeri, sklenil v drugi. Standardna novoštokavščina, ki je bila kot jezik tako homogena, se je razvijala na zelo različne načine. Zato je treba paziti, da se ena smer njenega razvoja ne razlaga in ne vrednoti z merili, vzetimi iz druge smeri. Naša filologija pri tem ni znala zmeraj najti prave poti.¹² V zadnjih letih je močno oživelo raziskovanje standardne novoštokavščine tudi v Bosni in Hercegovini. Prvi sadovi so pred nami, mnoge pa lahko pričakujemo. V središču pozornosti je poseben jezikovni položaj v tej republiki, kjer žive pripadniki treh narodov. Vsi govorijo štokavsko, toda razmerja do kulturnih vrednot standardne novoštokavščine so natanko diferencirana. Tak položaj vnaša rabo čistih variantnih oblik in njihovo nevtralizacijo.¹³

Zdi se, da bo tudi Črna gora, potem ko je ustanovila svojo univerzo in Znanstveno društvo, postala novo središče raziskovanja policentrične standardne novoštokavščine.

Kulturno in stilistično zaledje standardnega jezika se ne omejuje zgolj na narečje, ki je bilo za osnovo. Ne omejuje se niti na jezik, ki mu to narečje pripada. Stilistične in kulturološke vrednote pogosto izvirajo tudi iz jezikovnega sožitja. Njihovo raziskovanje nas pri standardni novoštokavščini in njeni variantni raznovrstnosti pelje do cerkvenoslovanske književnosti tako pri Srbih in Črnogor-

¹² Za razvoj srbskega knjižnega jezika v 18. stoletju, Karadžičev odnos do njega in končno oblikovanje sodobnega standarda prim. v opombi 1 navedeno sintezo.

¹³ Prim. S. Janković, *Pogled na bosansko-hercegovački medjuvariantni jezični tip*, *Pregled* 1 (1967), 5, 419–459; M. Ridjanović, *O jezičnom normiranju (kod nas) u svjetlu moderne lingvistike*, *Književni jezik* 1–2 (1972) 7–21; *Simpozijum o jezičnoj toleranciji u nastavi (u školama BiH)*, *Život* 11–12 (1970); *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Sarajevo 1974; J. Vuković, *Standardni jezik*, *Radovi Akademije BiH* 49 (1973) 17–57 in 50 (1974), 5–96; S. Janković, *Argumenti prije svega*, *Pregled* 65 (1975), 1, str. 27–67; D. Vujičić, *I »Argumenti prije svega« — bez argumenata*, *Pregled* 66 (1976), 2, str. 155–166.

cih kakor pri Hrvatih, do latinske književnosti pri Hrvatih in do književnosti v arabskem, perzijskem in turškem jeziku pri Muslimanih.¹⁴

Nazadnje pa je mogoče še enkrat poudariti in povsem jasno povedati, da ta pregled ne zajema vsega, kar se dogaja v preučevanju standardne novoštokavščine, temveč samo tisto, kar je po osebni oceni tega pisca, po načinu pristopa kakovostno novo ali prispeva k novi predstavi o tem, kaj je o tem predmetu mogoče danes reči. Veliko vrednega deskriptivnega, kontrastivnega in psiholingvističnega, pa tudi dialektološkega dela, kar bolj ali manj neposredno bogati znanost o standardni novoštokavščini, je zaradi tega ostalo zunaj njegovih okvirov. Izbira drugega avtorja bi bila seveda drugačna. Tu je bil namen pokazati, po čem se filologija standardne novoštokavščine danes najbolj razlikuje od tiste, kakršna je bila še nedavno.

Prevedla Breda Pogorelec

Silvo Fatur

Gimnazija v Postojni

O ŠOLSKE INTERPRETACIJI LEPOSLOVNEGA BESEDILA

Sodobna literarna veda postavlja bolj in bolj v središče pozornosti leposlovno delo kot enkratno umetniško stvaritev; sodobna pedagogika pa si na razne načine prizadeva pririniti učenca v položaj, s katerega bi mogel biti, v večji meri kot v preteklosti, subjekt učno-vzgojnih procesov, soustvarjalec pedagoških učinkov in sooblikovalec samega sebe. Literarna veda zato ubira novo pota, išče novih prijemov, metod, med njimi tudi metode interpretacije. Ob teh zgledih se rojevajo tudi postopki šolske interpretacije književnega dela, ki v določni meri povzemajo metode literarnih ved, le-te pa prirejajo zahtevam sodobne didaktike, posebej še dognanjem psihologije otroka in mladostnika. Vsa ta prizadevanja bi morala računati tudi z učenčevim socialnim okoljem, kar se zdi siha pomembno, vendar pomembnejših raziskovalnih prodorov v to smer še ni bilo.

V Jugoslaviji, zlasti v Zagrebu in Sarajevu, nastaja v že dovolj izrazitih obrisih tudi teorija šolske interpretacije. Po njej in nekaterih drugih mnenjih je osrednji

¹⁴ Prim. *Stara srpska književnost*, I—II, urednik Z. Milisavac, predgovor D. Pavlović, Srpska književnost u sto knjiga, zv. 1—2, Novi Sad—Beograd, Matica srpska—Srpska književna zadruga, 1966 (Izbrani prevodi s komentarjem); Dj. Trifunović, *Primeri iz stare srpske književnosti*, Beograd, Slovo ljubve, 1975 (izbrani originali s potrebnim aparatom); M. Kašanin, *Srpska književnost u srednjem veku*, Beograd, Prosveta, 1975; V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, z velikim sintetičnim prirediteljem, Pet stoljeća hrvatske književnosti, zv. 1, Zagreb Matica hrvatska — Zora, 1969; E. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1975; V. Gortan—V. Vratović, *Hrvatski latinisti*, I—II, Pet stoljeća hrvatske književnosti, zv. 2 in 3, Zagreb, Matica hrvatska — Zora, 1969-70 in recenzioj (R. Katičić), *Filologija* 7 (1973), 257—260; V. Vratović, *Mediteranska konstanta u književnoj kulturi hrvatskoj*, *Republika* 29 (1973), 7—8, 696—703; H. Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* (Bibliografija), Sarajevo, Svjetlost, 1973.